

מקדש ומשכן על תנאי

וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנָתִי בְּתוֹכָם: (שמות כה ח).

מסכת כתובות דף סב עמוד ב

(רבי) אזיל איעסק ליה לבריה בי ר' יוסי בן זימרא, פסקו ליה תרתי סרי שנין למיזל בבי רב. אחלפוה קמיה, אמר להו: ניהוו שית שנין. אחלפוה קמיה, אמר להו: איכניסו והדר איזיל. הוה קא מכסיף מאבוח א"ל: בני, דעת קונך יש בך, מעיקרא כתיב: "תביאמו ותטעמו", ולבסוף כתיב: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם".¹

מסכת עירובין דף ב עמוד א – מקדש הוא משכן ומשכן הוא מקדש

... אשכחן מקדש דאיקרי משכן, ומשכן דאיקרי מקדש. בשלמא מקדש דאיקרי משכן – דכתיב: "ונתתי משכני בתוכם" (ויקרא כו יא).² אלא משכן דאיקרי מקדש מנלן? ... מהכא: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם".³

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דעמלק פרשה ב

שלושה דברים נתנו על תנאי: ארץ ישראל מנין, שנאמר: "הישמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' וחרה אף ה' בכם" (דברים יא טז).⁴ ובית המקדש מנין, שנאמר: "והבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי ואת משפטי תעשה ושמרת את כל מצותי ללכת בהם, והקימותי את בריתי אתך אשר דברתי אל דוד אביך" (מלכים א ו יב).⁵ ואם לאו: "והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו וישם וְשָׁרָק" (מלכים א ט ח).⁶

שמואל ב פרק ז פסוקים ה-ז

לְךָ וְאֶמְרָתְךָ אֶלְעָבְדִי אֶלְדָּוִד כֹּה אָמַר ה' הֲאֵתָה תִבְנֶה לִּי בַיִת לְשִׁבְתִּי: כִּי לֹא יִשְׁבְּתִי בְּבַיִת לְמִיּוֹם הַעֲלֵתִי אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה וְאֶהְיֶה מִתְהַלֵּךְ בְּאֶהָל וּבְמִשְׁכָּן: בְּכֹל אֲשֶׁר־הִתְהַלַּכְתִּי בְּכָל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַדָּבָר דִּבַּרְתִּי אֶת־אֲחָז שֶׁבְטִי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר צִוִּיתִי לְרַעוֹת אֶת־עַמִּי אֶת־יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר לָמָּה לֹא־בָנִיתֶם לִי בַיִת אֲרָזִים.⁷

¹ בחרנו לפתוח במדרש עם בת צחוק קלה, כמנהג חכמים לפתוח את דבריהם במילתא דבדיחותא ואולי גם לכבוד חודש אדר. וכבר הקדשנו דף מיוחד בשם **בדיחות הדעת של חכמים** בדפים המיוחדים. נתרגם ונסביר את הקטע לעיל: רבי הלך להתעסק בנישואי בנו עם בתו של ר' יוסי בן זמרא. הסיכמו (המחותנים) ביניהם שבנו של רבי ילך ללמוד תורה שתיים עשרה שנה, והם יפרנסוהו, ואח"כ יעמיד חופה ויכנסו את בתו של ר' יוסי בן זמרא, ארוסתו. בשעת האירוסין, העבירו את הנערה לפני החתן וכשראה אותה אמר: יהיו אלה בבקשה רק שש שנים. עברה לפניו פעם נוספת, אמר: אולי קודם אכנס ואח"כ אלך ללמוד תורה. והיה מתבייש מאביו שראה את הנערה וחשק בה ולא יכול היה להמתין. אמר לו אביו (ר' יהודה הנשיא): דעת קונך יש בך שאתה נוהג כדרך שנהג הקב"ה. שמעיקרו של דבר הייתה הכוונה להקים את המקדש בארץ ישראל, ככתוב: "תביאמו ותטעמו בהר נחלתך ... מקדש ה' כוננו ידוך" ואח"כ הקדים את מעשה המשכן עוד בהיותם במדבר, ככתוב: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". מעבר לבת הצחוק, הבאנו מדרש זה במטרה להראות שהמשכן הוא מקדש (ומקדש הוא משכן) ובימינו בית כנסת מקדש מעט, ולבחון את שלושתם בהיבט של נתינה או קיום על תנאי. המקרא בפרשתנו קורא למשכן מקדש, שנאמר: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", אבל תוספת הסיפור שהבאנו היא שהמשכן מכונה "מקדש" משום שהוא מימוש מוקדם של מקדש הקבע שמקומו הוא ארץ ישראל.

² מפסוקי הברכה "אם בחוקתי תלכו". ופשיטא לדרשן שמדובר על המקדש בישיבת הקבע של עם ישראל בארצו.
³ חיבור הפסוק בפרשתנו: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" עם הפסוק בברכת ספר ויקרא: "ונתתי משכני בתוכם" (ובתוכחה שם "מקדשיכם") יוצר את זהות בין "משכן" ו"מקדש". ראה גם גמרא שבועות טז ע"ב: "אם נאמר משכן, למה נאמר מקדש? ואם נאמר מקדש, למה נאמר משכן?", שמקדש ומשכן אחד הם, והשימוש שהתורה עושה פעם בשם זה ופעם בשם אחר הוא מכוון ובא ללמדנו הלכות המשותפות לשניהם. ואנחנו ננסה כאמור להתחקות אחר הדין והמוטיב שהמקדש והמשכן, ובהמשך בית הכנסת – מקדש מעט, הם 'על תנאי' וקיומם מותנה.

⁴ וההמשך שם: "ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אשר ה' נתן לכם". עצירת גשמים שסופה גלות. ראה מכילתא וספרי דברים על הפסוק.

⁵ פסוק מתוך הפטרת השבת. קביעת הפטרה זו מספר מלכים א פרק ו לשבת תרומה מחזקת את הקשר משכן – מקדש.
⁶ ראה המשך המדרש שם שמביא פסוקים שמוכיחים שגם מלכות בית דוד היא על תנאי ואינה מובטחת לנצח (בניגוד למדרשים רבים אחרים ולברכת ההפטרה: "על כסאו לא ישב זר"). אבל התורה לא נתנה על תנאי בגלל הפסוק: "תורה צוה לנו משה **מורשה קהילת יעקב**" – דברינו בפרשת וזאת הברכה (ואפשר להוסיף גם את הפסוק: "**כי לא תשכח מפי זרעך**", דברינו בפרשת וילך). גם בריתו של אהרן לא ניתנה על תנאי, שנאמר: "ברית מלח עולם הוא", "והיתה לו ולזרעו אחרי ברית כהונת עולם". ומדרשים אחרים מוסיפים את "בנים אתם לה' אלהיכם", שבני ישראל יישארו לעולם בניו חביבי של המקום, בלי תנאי. ראה משנת רבי אליעזר פרק טז. ומכל אלה, נעקב כאמור אחרי המקדש והמשכן שניתנו על תנאי.

⁷ מדרשים ופרשנים מהמעטים שנדרשו לפסוקים אלה, רואים בהם ייחול של הקב"ה להקמת בית קבע לשכינה. הנה סוף סוף קם איש כדוד שמקנא לשכינה שנאלצת לנדוד ממקום למקום ומבקש לבנות לה משכן של קבע. ראה למשל דברי רמב"ן בפירושו למדבר טז כא: "הרי יאשים הכתוב כי השכינה מתהלכת בכל ישראל מאהל אל אהל וממשכן אל משכן, ולא היה אחד בכל שופטי ישראל הרועים אותם מתעורר בדבר ... רק עתה שנתעוררת הטיבות כי היה עם לבבך, ואצוה עתה לבנותו על יד שלמה בנך שיהיה

שמות רבה נא יג, פרשת פקודי – המשכן הוא משכון

"אלה פקודי המשכן, משכן העדות" – מהו "משכן" שתי פעמים? א"ר שמואל בר מרתא: שנתמשכן שתי פעמים על ידיהם. זהו שאנשי כנסת הגדולה אומרים: "חבול חבלנו לך ולא שמרנו את המצות ואת החוקים ואת המשפטים" (נחמיה א ז). מהו "חבול חבלנו לך"? הוי: שנתמשכן ב' פעמים, ואין "חבול" אלא לשון משכון, שנאמר: "לא יחבול ריחיים ורכב" (דברים כד ו). לכך כתוב: "אלה פקודי המשכן משכן העדות" שתי פעמים.⁸

מסכת מגילה פרק ג משניות א-ג⁹

משנה א: בני העיר שמכרו רחובה של עיר, לוקחין בדמיו בית הכנסת. בית הכנסת - לוקחין תיבה.¹⁰ תיבה - לוקחין מטפחות.¹¹ מטפחות - לוקחין ספרים.¹² ספרים - לוקחים תורה וכו'.¹³ ... אין מוכרין את של רבים ליחיד, מפני שמורידין אותו מקדושתו; דברי רבי יהודה. אמרו לו אם כן: אף לא מעיר גדולה לעיר קטנה.¹⁴

משנה ב: אין מוכרין בית הכנסת אלא על תנאי שאם ירצו יחזירוהו - דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: מוכרים אותו ממכר עולם, חוץ מארבעה דברים: למרחץ ולבורסקי ולטבילה ולבית המים. רבי יהודה אומר: מוכרין אותו לשם חצר והלוקח מה שירצה יעשה.¹⁵

משנה ג: ועוד אמר רבי יהודה: בית הכנסת שחרב, אין מספידין בתוכו ואין מפשילין בתוכו חבלים, ואין פורשין לתוכו מצודות, ואין שוטחין על גג פירות, ואין עושין אותו קפנדריא, שנאמר: "והשימותי את מקדשיכם" (ויקרא כו א) – קדושתן, אף כשהן שוממין. עלו בו עשבים, לא יתלוש מפני עגמת נפש.¹⁶

איש שלום" אבל פשט הפסוקים, כפי שמבאר דעת מקרא, הוא שהקב"ה אומר שאין הוא זקוק לבית מפואר על מנת להשרות שכינתו. ראה גם איך הקב"ה מעיד בשלמה בעת בניית הבית, מלכים א ו יב: "הבית הזה אשר־אתה בנה אֶסְתַּלֵּף בְּחֻקְתִּי וְאֶת־מִשְׁפָּטֵי תַעֲשֶׂה וְשִׁמְרֵת אֶת־כְּלֵי־מִצְוֹתַי לִלְכַת בָּהֶם וְהִקְמַתִּי אֶת־דְּבָרֵי אֶתֶךָ אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֵלֶיךָ: וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא אֶעֱזָב אֶת־עַמִּי יִשְׂרָאֵל". ראה גם דברי אזהרת ה' לשלמה אחרי חנוכת הבית המפוארת, בפרק ט: "וְאֶתֶּה אֶסְתַּלֵּף לְפָנַי כְּאֲשֶׁר הִלַּךְ דָּוִד אֲבִיךָ בְּתֶם־לֵבָב וּבִישָׁר ... וְהִקְמַתִּי אֶת־כִּסֵּא מִמְלַכְתְּךָ עַל־יִשְׂרָאֵל לְעֹלָם ... אִם־שׁוֹב תִּשְׁבוּן אֶתֶם וּבְנֵיכֶם מֵאַחֲרַי וְלֹא תִשְׁמְרוּ מִצְוֹת חֻקְתִּי אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֵיכֶם וְהִכְרַתִּי אֶת־יִשְׂרָאֵל מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה ... וְאֶת־הַבַּיִת אֲשֶׁר הִקְדַּשְׁתִּי לְשִׁמִּי אֲשַׁלַּח מֵעַל פְּנֵי וְכו'". הרי לנו לא רק תנאי כי אם אזהרה ברורה מה יהיה גורל הבית וגורל מלכות בית דוד ששניהם נתנו על תנאי. וכבר בפרק יא, עוד בחיי שלמה עצמו, נקראה מלכות בית דוד ונגזר גורלו של המקדש.

⁸ המילה משכון מכילה בתוכה את המילה משכון, היינו דבר שניתן באופן זמני וכערבון. המשכון כמשכון לא על עצמו, לא על משכון הדבר שעבר לשילה וחרב (שמשום מה לא נזכר כאן, ראה דברינו [משכון שילה](#) בפרשה זו), אלא כמשכון על שני בתי המקדש: כפילות הלשון "חבול חבלנו" כנגד כפילות הלשון "המשכון, משכון" – חורבן בית ראשון וחורבן בית שני. הרעיון של משכון המשכון, מופיע כבר בפרשת משפטים, בסידרא "אם כסף תלוה את עמי", בהקשר של שמירה על החוקים והדינים. ראה שמות רבה לא י: "אמר הקב"ה: אעפ"כ תנאי התניתי עמהם, אם יחטאו יהא בית המקדש מתמשכן עליהם, שנאמר: ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם (ויקרא כו יא) - אל תהי קורא משפני אלא משפוני. וכן בלעם אומר: (במדבר כד) מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל - שני משכנות. ונקראו אהליך כשהם בנויים ומשכנותיך כשהם חרבים. וכן התניתי עם משה עליהם, שנאמר: (שמות כב) אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנושה. ואם תעברו על המצות האלו, אני ממשכון שתי משכנות, שנאמר: אם חבול תחבול שלמת רעך. א"ל משה: ולעולם הם ממושכנים? א"ל: לאו, אלא עד בוא השמש, עד שיבוא משיח, שנאמר: (מלאכי ג) זורחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא". ועד שיבוא המשיח? מי יגאל את המשכון? וכבר הארכנו בכל זה בדברינו [שני משכנות](#) בפרשת פקודי.

⁹ אנחנו עוברים מהמשכון ובית המקדש לבית הכנסת בימינו, נכון יותר בימי המשנה והתלמוד, שבמקורותיהם נתמקד. לנושא שלהלן יש השלכות הלכתיות בימינו ואין הוא פשוט כלל ועיקר. לפיכך, ברור שלא באנו לפסוק כאן הלכה, רק להתבסס מקו המחשבה. היינו ארון קודש.

¹⁰ מעיל וכיסויים לספר התורה.

¹¹ ספרי נביאים וכתובים וגם חומשים, היינו ספרי תורה נפרדים, מה שמכונה מגילות.

¹² המשנה מציגה כאן רמות שונות של קדושה והמחשה של הכלל 'מעלין בקודש ואין מורידין'. בשרשרת זו, קדושת בית הכנסת פחותה לא רק מספר תורה, אלא גם מהמטפחת ('וימפל' בפי ה'יקים) של הספר ומהארון בו הוא מאוחסן! ניתן למכור בית כנסת ובלבד שבכסף שהתקבל יקנו דבר שקדושתו גבוהה יותר. ולהלן נראה שאין הדברים פשוטים כפי שלכאורה עולה מפשט המשנה והגמרא מרחיבה.

¹³ אם מדובר באותו חפץ, באותה דרגה של קדושה, לא מעלין ולא מורידין, משמע ממשנה זו שגם זה אפשרי. אפשר למכור בית כנסת ובכסף לבנות בית כנסת אחר. בוודאי אם הוא נאה ומשופץ ומרווח יותר. אבל אין למכור בית כנסת או ספר תורה שמשמשים ציבור גדול לטובת בית כנסת או ספר תורה המשמשים ציבור קטן יותר.

¹⁴ נראה שכאן לא מדובר במכירת בית הכנסת לצורך של דבר קדוש יותר, כמו קניית ספר תורה שראינו לעיל, אלא מכירה לצורך לא ברור (ולא ברור מה יעשו עם הכסף). כי אם קנו בכסף דבר קדוש יותר, כגון ספר תורה, אין יחזירוהו? אולי מדובר בבית כנסת שהתרוקן ממתפללי ויעומד ריק והכסף עומד למשמרת בקופת הציבור. כך או כך, לפי חכמים ולפי ר' יהודה אין בעיה עקרונית למכור בית כנסת, במגבלות פשוטות יחסית. אך לפי ר' מאיר המכירה היא על תנאי. לא הבנייה על תנאי, אלא המכירה. על תנאי שבכל רגע נתון כשיחליטו גבאי העיר (שבעת טובי העיר)? ראה להלן ההבדל ביניהם), ניתן יהיה לפדותו ולהחזירו ליעודו המקורי בבית כנסת.

¹⁵ אם משתי המשניות הראשונות ניתן ללמוד שקדושת בית הכנסת איננה דבר מוחלט, היא מותנית ועשויה לפוג, הנה כאן, בבית כנסת שנחרב, יש לנהוג קדושה גם אחרי ששוב אינו מתפקד, אולי דווקא משום שנחרב. וכך גם כמובן במקום המקדש. שים לב לדין האחרון במשנה שלא מנכשים עשבים שעלו בבית כנסת שנחרב, וכנראה גם לא משפצים חלקית ומסדרים אבנים שנפלו, כדי לגרום לעגמת נפש לכל מי שרואה את בית הכנסת בחורבנו. אולי ככה יתעוררו לתקנו. שים לב גם לדין שאין מספידים בבית כנסת שנחרב, קל וחומר בבית כנסת בנוי כך מסתבר. ודין זה אינו נוהג להלכה בימינו ונראה מקצתו בהמשך.

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף כו עמוד א¹⁷

בית הכנסת - לוקחין תיבה, אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: לא שנו אלא בית הכנסת של כפרים, אבל בית הכנסת של כרכין, כיון דמעלמא אתו ליה - לא מצו מזבני ליה, דהוה ליה דרבים.¹⁸

אמר רבא: לא שנו אלא שלא מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, אבל מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר - אפילו למישתא ביה שיכרא שפיר דמי.¹⁹

אמר רב חסדא: לא ליסתור בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי.²⁰

תנו רבנן: בתי כנסיות אין נוהגין בהן קלות ראש: אין אוכלין בהן, ואין שותין בהן, ואין ניאותין בהם, ואין מטיילין בהם, ואין נכנסין בהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, ואין מספידין בהן הספד של יחיד. אבל קורין בהן, ושונין בהן, ומספידין בהם הספד של רבים.²¹

אמר רבי אסי: בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשוין, ואף על פי כן אין נוהגין בהן קלות ראש. ומאי ניהו - חשבונות?²²

משיבת נפש שמות פרק יט פסוק יג²³

¹⁷ זכתה מסכת מגילה שאגב עיסוקה העיקרי בדין קריאת מגילת אסתר בפורים הבעל"ט, היא משמשת אכסניה לדיני הקריאה בתורה ובנביא ומנהגי בתי הכנסת, וסדרי תפילה, וניתן ללמוד ממנה רבות על התפתחות מוסד בית הכנסת - מקדש מעט - לאחר החורבן. נעבור בקצרה על מספר 'צימוקים' מהסוגיה שם בפרק שלישי במסכת מגילה ולא נתיימר לכסות את הנושא.

¹⁸ מעיון בגמרא נראה שיש נטיות מחד גיסא והקל ומאידך גיסא להחמיר בכל הנוגע למכירת בית כנסת ולהתנהגות בו, ביישובו וגם בחורבנו. כאן, מגבילה הגמרא את הדין של אפשרות מכירת בית כנסת (שניתן לקחת בדמיו, תיבה, מטפחות (!) וספרים, עוד לפני ספר תורה), לבית כנסת 'מקומי', פרטי היינו אומרים, של ציבור קטן. אבל בית כנסת ציבורי, ששייך 'לעולם' וגם הוועד הנבחר איננו בעצם בעל הבית, ולא דיירי השכונה - אינו יכול להימכר. ובמשמע שזה לאו מוחלט ולא חשובה הסיבה, גם לא לצורך קניית ספר תורה. בית כנסת ששייך לציבור רחב הוא בדרגת הקדושה הגבוהה ביותר, אולי משום שהוא באמת מעין מקדש מעט ומזכיר את בית המקדש. ראה שם בהמשך הסוגיה הדין על ירושלים שלא התחלקה לשבטים ועל מקום המקדש. אבל יש שחלקו על דין זה, כמו רב אשי שאומר שמשום שהוא זה שיזם ובנה את בית הכנסת של העיר מחסיא, הוא רשאי למכור אותו: "כיון דאדעתא דידן קאתו - אי בעינא מזבנינא לה". ושם גם מובא: "מעשה בבית הכנסת של טורסיים שהיה בירושלים שמכרוה לרבי אליעזר, ועשה בה כל צרכי". נראה שיש כאן התנגשות בין הרצון לקדש את בית הכנסת כתחליף למקדש ובין צרכי הקהילה המשתנים, כולל חילופי מגורים ואוכלוסים. התנגשות שפשטה ולבשה צורה במרוצת הזמן והמקומות בהן נדד עם ישראל וזכתה לדין רחב ורווי סטואציות בספרות ההלכה.

¹⁹ רבא מציג דעה נגדית לפיה לוועד העיר - 'שבעת טובי העיר' - יש סמכות מוחלטת למכור את בית הכנסת וקדושתו פוקעת ואין שום חיוב להשתמש בכסף שהתקבל למטרה של קדושה מכל סוג שהוא. רבא מצמצם מאד את המשנה שראינו לעיל ולא ברור לשיטתו, מי שם מכר את בית הכנסת ומה הייתה סמכותו? הוועד המקומי של בית הכנסת? וועד השכונה? ושוב מצאנו בגמרא שם דעות מנוגדות: רב אשי שתומך בשיטת רבא (ראה אותו בהערה הקודמת), בעוד שאחרים חולקים. ולהלכה, ראה דין מכירת בית כנסת ע"י בני העיר מול מכירתו ע"י שבעת טובי העיר (במעמד אנשי העיר), בשולחן ערוך, אורח חיים קגז ז.

²⁰ כאן מעלה הגמרא סטואציה שלא נזכרת במשנה, של הריסת בית כנסת על מנת לבנותו מחדש, ומביאה את הכלל שתבע רב חסדא שיש תחילה לבנות בית כנסת חדש ורק אח"כ לסתור את הישן (או למכור אותו?). ראה שם הסיפור על רמי בר אבא שרצה להשתמש בקורות ולבנים של בית כנסת נטוש עבור בית הכנסת חדש שבנה ולא התירו לו רב פפא ורב הונא. אפשר שהחמרה זו נובעת מדין אחר של: "לא תעשוון כן לה' אלהיכם". ראה תוספתא מסכת מכות ה ח: "הנותן אבן אחת מן האולם מן ההיכל מבין האולם ולמזבח ומן המזבח עובר בלא תעשה שנאמר: ונתצתם את מזבחותם ושבירתם את מצבותם לא תעשוון כן ל'י אלהיכם". ולהלכה ראה שולחן ערוך אורח חיים קגב א. עוד בדינו של רב חסדא, ראה הדין בגמרא בבא בתרא ג ע"א שאסור להרוס בית כנסת קיים אפילו אם כבר קנו את כל החומרים לבניית בית הכנסת החדש. ראה שם הקשר עם בניין הורדוס שסתר את בית המקדש (השני) שבנו עולי בבל ובנה במקומו בית מקדש חדש. ראה דברינו [בניין הורדוס](#) בפרשה זו.

²¹ ממהלך הסוגיה נראה שהגמרא סבורה שתוספתא זו, "תנו רבנן" זה, לא באו לסתור את המשנה, אלא להוסיף איסורים שנוהגים בבתי הכנסת, גם בבתי כנסת חרבים. ראה שטיינזלץ עיונים שמעלה את השאלה מה החידוש בכך שמותר לקרוא ולשנות בבית הכנסת, היינו ללמוד בו תורה? וכי יכולנו לחשוב אחרת? והתשובה היא: כן, בית הכנסת במקור היה בעיקר מיועד להיות מקום תפילה בלבד ודבר זה השתנה עוד בתקופת האמוראים. ראה בהמשך הגמרא שם (כט ע"א) שאביי עבר מלימוד תורה בביתו ללימוד תורה בבית הכנסת. והרי לנו עוד 'על תנאי' שקשור במקדש מעט - 'יעודו כמקום תורה ולא רק תפילה. השווה עם סנהדרין שהייתה חושבת בלשכת הגזית, בסמוך למקדש, אבל לא בתוכו.

²² כאן באנו למחלוקת ראשונים גדולה מהו "על תנאי" של בתי הכנסת שבבבל ובמה הם שונים מאלה שבארץ ישראל. רש"י מסביר שלגבי בתי כנסת שבבבל, ומן הסתם גם בצרפת מקום מגוריו, באשכנז, בספרד ובכל מקום מחוץ לארץ ישראל, אפשר להתנות שגם בעת שהם מתפקדים ומיושבים, מותר לעשות בהם את כל הפעולות הנ"ל שנמנים בתוספתא חוץ מחשבונות וענייני חולין ממש. אבל לא בבתי הכנסת של ארץ ישראל. שם לא מועיל שום תנאי לשימוש שאינו השימוש הייעודי של בית הכנסת (לתשומת לב יושבי הארץ). אבל תוספות וראשונים אחרים סבורים שרשימת 'קלות הראש' של התוספתא רלוונטית לבתי כנסת בבבל החריבים ושאינם עוד מתפקדים. ראה דברי התוספות, מגילה כח ע"ב: "בתי כנסיות של בבל על תנאי הן עשוין - רוצה לומר כל זמן שהן בטלן ... הכא מיירי כשחרב, דאז מהני התנאי. ודווקא לאותן שבבבל מהני התנאי, שהרי לעת בוא גואל במהרה בימינו תפקע קדושתן. אבל לאותן שבארץ ישראל לא מהני תנאי שהרי קדושתן לעולם קיימת". (ההבלטה היא שלנו). ויש לתמוה על המנהג שקנה שביטה בדורנו של הכנסת עיתונים לבתי הכנסת וקריאה בהם בשעת התפילה וקריאת התורה, מה גם שהם מכילים 'עובדין דחול' ומסיחים את הדעת לתכנון חופשות, קניית מגורים, אירועים מוזיקליים ועוד. ורבני ישראל משתתפים בהם ואין מי שמוחה על תופעה זו (אולי ההיתר הוא שזה "הספד של רבים").

²³ רבי יוחנן ב"ר אהרן לוריא, מאה 15, אלזס שבגבול צרפת-גרמניה. ספרו 'משיבת נפש' הוא פירוש על פסוקים מהתורה ועל פירושים של רש"י, ונמצאות בו גם דרשות ותמצית ויכווחי עם נוצרים. (מתוך פרויקט הש"ת).

"במשוך היובל המה יעלו בהר" - מכאן שהרב מכבד מקומו ואין המקום מכבדו, שהרי כשנסתלק השכינה הורשה לעלות, שנאמר: "במשוך היובל המה יעלו בהר". גם ראייה ממה שנאמר בפרשת נשא: "וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש", נסתלק המחנה הורשו לכנוס לשם ולעשות כל צורכיהם.²⁴ ועל זה הדרך אמרו: בתי כנסיות שבבבל על תנאי הם עומדים, אעפ"י שנקראים מקדש מעט מותר לשנותו לדבר חול, ובפרט בחורבנה. אפשר כשבונה בית הכנסת אחרת ואין נכנסין עוד להתפלל בה, אז רשאי לשנותו לדבר חול, אכן בזה: "שאל אביך ויגדך".²⁵

מדרש תנחומא פרשת כי תבוא סימן ד

ברוך אתה בבואך, על תנאי, בבואך לבתי כנסיות ולבתי מדרשות. וברוך אתה בצאתך מבתי כנסיות ומבתי מדרשות.²⁶

שבת שלום וחודש אדר טוב בו מרבים, בשמחה מחלקי המים

מים אחרונים: תניא, רבי אלעזר הקפר אומר: עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל, שנאמר: "כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא". והלא דברים קל וחומר: ומה תבור וכרמל שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה - נקבעים בארץ ישראל, בתי כנסיות ובתי מדרשות שקורין ומרביצין בהן תורה - על אחת כמה וכמה.



בית הכנסת אלטנוי-שול בפראג שמשמעותו ישן-חדש אך יש גם אגדה שבבית הכנסת שובצו אבנים מהמקדש בירושלים והבניה נעשתה "על תנאי" שכשיבוא המשיח, יוחזרו האבנים למקומן במקדש.

²⁴ קטע זה (והקודם) לקוחים מגמרא תענית כא ע"ב (שלקחה ממכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ג): "תנינא, רבי יוסי אומר: לא מקומו של אדם מכבדו, אלא אדם מכבדו, אלא אדם מכבד את מקומו. שכן מצינו בהר סיני שכל זמן שהשכינה שרויה עליו - אמרה תורה גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. נסתלקה שכינה ממנו - אמרה תורה: במשוך היובל המה יעלו בהר. וכן מצינו באהל מועד שבמדבר, שכל זמן שהוא נטוי אמרה תורה וישלחו מן המחנה כל צרוע. הוגללו הפרוכת - הותרו זבין והמצורעים ליכנס שם". ומה עם המשכן עצמו? כאשר עצר הענן ובני ישראל חנו במדבר והקימו את המשכן, הפכה פיסת אדמה מדברית פתוחה לכל, למקום השכינה עליו נאמר "הזר הקרב יומת". וגם אהרון לא יכול היה לבוא בכל עת אל קודש הקדשים, שעד לפני כמה שעות צאן ובקר רעו בו. ובהעלות הענן ובהתחיל מסע דגלים חדש, נעלמה כל הקדושה וחזרה אותה פיסת אדמה להיות כאחת מאלפי חברותיה שבמדבר הפתוח. ארבעים ושתיים פעמים חנו ונסעו (עפ"י מסכת סופרים ב יא)! ראה דיון הלכתי על כך בגמרא מנחות צה ע"א.

²⁵ החידוש של בעל משיבת נפש הוא החיבור של קדושת המקום הזמנית שנלמדת ממעמד הר סיני ומשילוח המצורעים ממחנה ישראל, עם הקדושה על תנאי של בתי הכנסת בבבל שראינו בגמרא מגילה לעיל. אין קדושה שלא על תנאי, אין קדושה מובטחת בכל מצב. לא במעמד הר סיני, לא במחנה השכינה והמשכן במדבר ולא בבית כנסת של ימינו, בפרט בבבל. שים לב לחתימת דבריו בפסוק: "שאל אביך ויגדך", שנראה שכוונתו שלא בא כאן לפסוק הלכה, רק לפרש את המקרא. ואם תתעורר אצל הקורא שאלה מעשית בעניין, יפנה לרבו.

²⁶ הברכה "ברוך אתה בבואך" מותנית בביאה וכניסה לבית המדרש ולבית הכנסת. בבואך להיכן? - למקום תפילה ותורה (שפעם הופרדו ובמרוצת הזמן התאחדו). אם לצורך תפילה או תורה באת, אז תהיה ברוך בצאתך ובדיעבד גם בבואך. כך נראה לנו לפסק עפ"י המשפט הקודם שם: "ונתנך ה' עליון, על תנאי. ואם לאו, הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה". עוד ניתן לדרוש במדרש זה: כל כניסה לבית המדרש ולבית הכנסת, ללימוד תורה ולתפילה הם על תנאי. וכתפילתו של רבי נחונייה הקנה במשנה ברכות פרק ד משנה ב: "רבי נחונייה בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפילה קצרה. אמרו לו: מה מקום לתפילה זו? אמר להם: בכניסתי אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי וביציאתי אני נותן הודיה על חלקי". אף אנו נקווה שלא ארעה תקלה על ידינו בדף זה ונודה על חלקנו בתורה שנמשלה למים.